

РОЗДІЛ 3

СКАНДИНАВИ НА ВОЛИНІ ТА ПРИКАРПАТТІ У ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Присутність скандинавів на території Русі – детально вивчена проблема у сучасній українській та світовій історіографії, яка не викликає сумнівів у більшості істориків. Новітні дослідження засвідчують домінацію цих народів в окремих поселеннях, таких як Ладога, Гньоздово, Шестовиця та ін. Останні наукові напрацювання у цьому напрямі присвячено вже складнішим питанням, а саме: міжкультурним відносинам, діаспорним спільнотам, формуванню ідентичностей тощо¹. Водночас присутність вікінгів на окремих периферійних територіях Русі залишається загадкою і потребує детальнішого вивчення.

Терени Українського Прикарпаття та Волині були повноцінно включені до орбіти Русі лише в другій половині X ст. Доти їхні контакти з Києвом були спорадичними. Спроби підкорити місцеві племена хорватів вірогідно робилися ще у IX ст., однак на той момент за ці терени також боролася Великоморавська держава². Дослідники стверджують, що у X ст. тут утворився племінний союз, названий у джерелах Великою Хорватією³. Традиційно ці землі розглядалися у дещо відокремленій від Русі перспективі. Відповідно, проникнення норманів не аналізувалося в контексті цих політичних процесів, адже згаданий етнічний прошарок у Східній Європі

¹ Hedenstierna-Jonson C. *Rus', Varangians and Birka Warriors. The Martial Society: Aspects on Warriors, Fortifications and Social Change from the Bronze Age to the 18th Century*. Stockholm, 2009. P. 166; Hedenstierna-Jonson C. *Viking Mobility in the Baltic Sea Region. Viking Encounters: Proceedings of the 18th Viking Congress*. Aarhus, 2020. P. 57–66; Brink S. *People and 'land' in early Scandinavia. Franks, Northmen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*. Turnhout, 2005. P. 87–112.

² Войтович Л. Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного. *Рωμαϊός: збірник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана*. Харьков, 2013. С. 71–101.

³ Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2010. Т. 45. С. 35.

здебільшого пов'язували із річковими шляхами, які з'єднували Русь із Візантією та Арабськими державами.

На території Волині та Прикарпаття було знайдено десятки знахідок скандинавського походження, датованих періодом VIII–IX ст. Такі знахідки звичайно не можуть бути непохитним аргументом на користь присутності скандинавів, адже могли потрапити сюди унаслідок обміну чи торгівлі. Однак окремі дослідники висловлювали припущення, що скандинави впливали не лише на державотворчі процеси на території північної Русі чи Наддніпрянщини, а й долучилися до державотворення у Прикарпатті. Першим таку теорію в українській історіографії висловив Ярослав Пастернак. У 1920-х роках археолог працював над розкопками у Крилосі та Пліснеську, де займався вивченням північних старожитностей. На основі проведених робіт Я. Пастернак висунув теорію про те, що Пліснеськ – один із найбільших центрів літописних хорват, заснований вихідцями зі Швеції у IX ст. На цю думку дослідника наштовхнули великий курганий могильник, який розташований в околицях городища. Супровідний інвентар цих поховань був явно скандинавським, а його багатство вказувало на високий статус покійників⁴.

Вже на початку XXI ст. розкопками Пліснеська займався Михайло Филипчук. Він спростував теорію про заснування міста скандинавами, звертаючи увагу на те, що могильник перетинає оборонне укріплення більш раннього часу. Дослідник датував могильник кінцем X – початком XI ст. Таким чином, М. Филипчук спростував теорію Я. Пастернака, зазначаючи, що скандинави були не засновниками, а радше руйнівниками Пліснеська, оскільки саме на кінець X ст. припадає знищення оборонних мурів та тотальна пожежа на самому поселенні⁵.

Розкопки в Крилосі продовжив Богдан Томенчук. Він завершив дослідження Галичиної могили, яке розпочав Я. Пастернак. Зокрема, розвідки Б. Томенчука доповнили наше розуміння про контекст

⁴ Пастернак Я. Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині. *Науковий збірник Українського Вільного Університету*. Мюнхен, 1948. Т. 5. С. 140–151.

⁵ Филипчук М., Шуй Н. Могильники Пліснеського археологічного комплексу як джерело до вивчення етнокультурних взаємовпливів на мікро-регіональному рівні. *Вісник Інституту археології*. Львів, 2006. Вип. 1. С. 81.

походження цієї пам'ятки, її значення та історичні паралелі з подібними пам'ятками Русі⁶.

Дослідженням археологічних знахідок скандинавського походження на Волині у сучасній науці займаються Святослав Терський⁷, Володимир Петегрич⁸, Володимир Зоценко⁹, Федір Андрощук¹⁰ та інші. Окремо варто відзначити праці Юрія Гудими¹¹, Геннадія Гулька¹², Григорія Охріменка¹³ та Радослава Лівоха¹⁴, які займаються дослідженням монетних скарбів на території Волині і Прикарпаття та розглядають їхні матеріали у ширшій перспективі грошового обігу в регіоні. Окрім того, Р. Лівох відомий також завдяки детальним вивченням курганів із Пліснеська та матеріальної культури племен Прикарпаття у ранньому середньовіччі¹⁵.

⁶ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. 327 с.

⁷ Терський С. Скандинавські археологічні пам'ятки на Волині (X–XII ст.). Другі «Ольжині читання» (Пліснеськ; Львів, 14–15 червня 2007 р.). Львів, 2007. С. 53–58; Терський С. Озброєння дружинника X–XI ст. на Волинських землях за археологічними джерелами. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Т. 20. С. 655–668; Терський С. Південно-Західна Русь напередодні походів Володимира Великого: археологічний коментар. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*. Львів, 2014. Т. 12. С. 46–52.

⁸ Петегрич В. Поселенські структури V/VI–X ст. Верхньої Надбужанщини як підоснова формування Белзької та Червенської земель. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2007. Т. 11. С. 101–120.

⁹ Зоценко В. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. *Стародавній Іскоростень і слов'янські гради*. Київ, 2004. С. 87–105.

¹⁰ Androshchuk F. The place of Dereva and Volhynia in Norse–Slav relations in the 9th to 11th centuries. *Situne Dei*. 2009. P. 7–20.

¹¹ Гудима Ю. Чи існувала підкарпатська дорога транзитної торгівлі між Сходом та Заходом у IX–X ст.? *Бридицина: Літературно-краєзнавчий журнал*. 1993. С. 12–14.

¹² Гулько Г. Дирхеми X століття у скарбі з села Доросині. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Луцьк, 2018. Т. 17. С. 4–14.

¹³ Охріменко Г., Кричевський О., Локайчук С. Арабські дирхеми на Північному Заході України. *Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України*. Луцьк, 2019. С. 140–162.

¹⁴ Лівох Р. Замітки про ранньосередньовічні гроші з Галича та інших місцевостей на Заході України. *Галич: зб. наук. праць*. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2019. Т. 4. С. 10–21.

¹⁵ Liwoch R. Militaria z dziewiętnastowiecznych badań w Podhorcach. *Acta Militaria Mediaevalia*. 2005. Vol. 1. P. 37–59.

Дослідження міжкультурної комунікації та проникнення скандинавського компоненту на терени Східної Європи неможливе без аналізу торгівлі. Піонером таких досліджень був Олександр Назаренко, який обґрунтував важливість торгівельного шляху, що сполучав Київ із Краковом, Прагою та Регенсбургом¹⁶. Важливими є також напрацювання польських дослідників Марека Янков'яка¹⁷ та Даріуша Адамчика¹⁸, які вивчали работоргівлю у центральноевропейському регіоні. Вони часто торкалися теренів Волині та Прикарпаття, які були органічною частиною цих процесів, залучаючи проблему скандинавського впливу на політичні процеси у регіоні.

Окремо варто згадати праці Леонтія Войтовича, який вивчав питання проникнення скандинавів на території Східної Європи. Географія його досліджень простягається від Ладоги на півночі Русі до Пліснеська та інших міст літописних хорватів. Науковець наголошував на важливості Пліснеська у міжконтинентальній торгівлі та акцентував на статусі цього поселення як центру міжплемінного обміну східних та західних слов'ян¹⁹.

Підсумовуючи зазначені історіографічні тези, доцільно зауважити, що тема присутності скандинавів на теренах Волині та Прикарпаття не є новою і так чи так розглядалася в археологічних та історичних студіях. Однак цим напрацюванням бракувало цілісного підходу, який би допоміг розглянути скандинавську проблему в регіоні в контексті загальноєвропейських суспільних процесів того часу.

Історію русько-скандинавських відносин варто виводити від початку епохи вікінгів. Саме тоді проникнення норманів на території

¹⁶ Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 784 с.

¹⁷ Jankowiak M. Dirham flows into northern and eastern Europe and the rhythms of the slave trade with the Islamic world. *Viking-Age Trade Silver, Slaves and Gotland* / ed. by J. Gruszczyński, M. Jankowiak, J. Shepard. London; New-York, 2020. P. 105–131.

¹⁸ Adamczyk D. Trading networks, warlords and hoarders: Islamic coin flows into Poland in the Viking Age. *Viking-Age Trade Silver, Slaves and Gotland* / ed. by J. Gruszczyński, J. Shepard, M. Jankowiak. London; New-York, 2020. P. 132–154.

¹⁹ Войтович Л. Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. Продовження дискусії на межі XX–XXI століть. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Т. 20. С. 142–188.

Східної Європи набули ознак масовості. Східний вектор вікінгських мандрівок став органічною частиною цієї епохи. Археологічні джерела засвідчують, що мандрівки на Схід були частішими та приносили більше матеріальних ресурсів, аніж західні подорожі. Вони забезпечували економічні потоки, які підживлювали локальну економіку та політичні інститути²⁰.

Зазначені процеси розпочалися на зламі VII–VIII ст. Американський дослідник Томас Нунен переконаний, що саме в цей час перші скандинави прибули на східне узбережжя Балтійського моря. Археологи фіксують перше поселення скандинавів на території Ладозького городища уже в середині VIII ст.²¹ У 80-ті роки VIII ст. поселення набуло форми торгового центру, де мешкали слов'яни, скандинави та угро-фінські племена. Ладога, завдяки своєму вигідному розташуванню, стала першою значною факторією норманів у Східній Європі. Це місце виконувало функцію перевантажного пункту, де відбувалася зміна суден та робилися запаси для майбутніх подорожей вглиб континенту. Окрім того, тут існували обмінні центри, де можна було придбати товари для майбутнього експорту.

Період епохи вікінгів ознаменував початок тісних відносин між Руссю та Скандинавією. Ученим складно обчислити чисельність людей, які постійно комунікували з цими територіями, проте дослідники вказують, що їхня кількість перевищувала кількість людей, які подорожували на Захід. Тисячі поховань вікінгів на Сході Європи засвідчують, що ці території були важливим пунктом, який впливав не тільки на політику та економіку, а й на культуру та формування ідентичності²².

²⁰ Андрощук Ф. Скандинавские древности в социальной топографии древнего Киева. *Ruthenica*. 2004. Т. 3. С. 7; Щодра О. Початки формування Русі: хронологічна і географічна локалізація процесу у дискусіях сучасних істориків. *Регіональна історія України*. 2018. № 12. С. 57–80.

²¹ Noonan T. Why the Vikings First Came to Russia. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1986. Vol. 34. P. 321–323.

²² Duczko W. Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe. Leiden: Brill, 2004. P. 129–130; Каинов С. Погребения с предметами вооружения Гнёздовского некрополя. *Гнёздовский археологический комплекс. Материалы и исследования*. Москва, 2018, Вып. 1: *Труды Государственного исторического музея*. С. 213–214; Hedenstierna-Jonson C. Foreigner and Local: Identities and cultural expression among the urban people of Birka A matter of identity. *Shetland and the Viking World: Papers from the Seventeenth Viking Congress*. Lerwick, 2016. P. 189–196.

Логічним видається питання, що саме приваблювало вікінгів у цих землях і змушувало вирушати в далекі та небезпечні мандрівки²³.

Торгівля із землями Близького Сходу та Центральної Азії була вирішальним чинником державотворчих та суспільних процесів у Східній Європі. Про це свідчить географія розповсюдження та кількість арабських монет, знайдених на цих землях. За підрахунками Т. Нунена, протягом X ст. потік срібла з держави Саманідів на Північ становив у середньому 1 млн 250 тис. дирхамів на рік. Частина цих коштів осідала в торгових факторіях Хозарського каганату та Волзької Булгарії, проте лівова частка експортувалася на землі Русі, Балтії та Скандинавії²⁴.

На перших етапах розвитку торгівлі основним ринком був халіфат Аббасидів із центром у Багдаді. Згодом, у X ст., його місце зайняла імперія Саманідів. У її складі були землі Хорезму, Трансоксанії та Хорасану. Саме в зазначений період ці території перебували на піку своєї могутності й економічного розвитку²⁵. Відкриття там великих покладів срібла сформувало надлишок грошової маси, що зумовило попит на товари розкоші. Основними предметами експорту дослідники вважають хутра, бурштин, віск, мед, зброю та рабів. Останній пункт, на думку окремих учених, мав особливе значення з огляду на високу маржу.

Підрахунки Т. Нунена, незважаючи на свою відносність, свідчать про немислимі масштаби торгівлі в цьому регіоні. Особливо вражають ці показники, враховуючи її сезонність. Гліб Лебедев пояснював таку кількість монет тим, що окремі групи товарів мали надзвичайно високу маржу й приносили надприбутки. До прикладу, ціна рабів на Сході коливалася від 500 до 15 тис. дирхамів. Такі ціни в десятки разів перевищували ціни на рабів у Північній

²³ Щодра О. Європейська торгівля з арабським Сходом у VIII–X ст.: роль слов'ян і Русі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2022. № 54. С. 13–41.

²⁴ Томас Нунан із обережністю стверджував, що в середньому 36 % дирхамів експортувалися до Північної Європи. Noonan T. Why the Vikings First Came to Russia. P. 322.

²⁵ Noonan T. Fluctuations in Islamic Trade with Eastern Europe during the Viking Age. *Harvard Ukrainian Studies*. 1978. Vol. 1. P. 237–259; Kovalev R. K. Dirham Mint Output of Samanid Samarqand and its Connection to the Beginnings of Trade with Northern Europe (10th century). *Histoire & mesure*. 2002. Vol. 17. No. 3/4. P. 197–216.

Європі²⁶. Тому купці, які наважилися вирушити в далеку мандрівку до Багдаду чи до міст на Волзі, діставали можливість суттєво примножити свій капітал. Навіть враховуючи витрати на дорогу, безпеку та податки, ці суми однаково залишалися величезними.

Доступ до арабського срібла впливав на розвиток місцевих економік на Русі та в скандинавських державах. Саме цей ресурс був одним з основних чинників, який підживлював експансію вікінгів як на Сході, так і на Заході. Мільйони дирхамів, які потрапили на Русь, стали частиною локального грошового обігу. Вони використовувалися для обміну товарів, оплати послуг та сплати податків. Розвиток торгівлі сприяв формуванню супутніх підприємств. Насамперед це стосувалося розвитку ринків посередників. Наявність ресурсів та попит на послуги стимулювали переселення в Східну Європу представників різних професій та суспільних прошарків норманів²⁷.

Проміжні ринки виникали вздовж усього торгового шляху. Спочатку вони виконували роль торгових факторій, а згодом перетворювалися на протоміські центри з власною економікою. Типовим прикладом є вже згадана Ладога. Це поселення стало основним місцем збуту арабських дирхамів у Скандинавію. Тут можна було обміняти товари, привезені з Північної та Західної Європи, на срібні монети. Окрім того, тут була можливість придбати східні предмети розкоші. Попит на арабське срібло був вкрай високий, що зумовило виняткове значення Ладоги. Томас Нунен був переконаний, що скандинави були не єдиними, хто забезпечував вивіз срібла на Північ. Він зазначає, що в місцевій торгівлі брали участь різні балтійські народи. Втім, лише вікінги насмілювалися подорожувати вглиб континенту²⁸.

Через Русь та Скандинавію арабські монети потрапляли на терени сучасної Польщі. Скарби срібних монет локалізуються

²⁶ Лебедев Г. Эпоха викингов в Северной Европе. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1985. С. 145.

²⁷ Мельникова Е. Скандинавы на Балтийско-Волжском пути. *Древняя Русь и Скандинавия: избранные труды*. Москва, 2011. С. 433–440; Hedenstierna-Jonson C. With Asia as neighbour: Archaeological evidence of contacts between Scandinavia and Central Asia in the Viking Age and the Tang Dynasty. *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*. 2018. Vol. 81. P. 43–64.

²⁸ Noonan T. Why the Vikings First Came to Russia. P. 347.

здебільшого у Померанії, Великопольщі, Мазовії та Підляшші. Завдяки географічній близькості до Скандинавії саме в Помор'ї датуються найраніші знахідки дирхамів – у IX ст. Однак вже на зламі IX і X ст. вони проникають на Південь²⁹.

Найбільшим скарбом у цьому регіоні є скарб із підляського містечка Клюковичі, який містив приблизно 1 500 дирхамів. У радіусі 100 км були знайдені також скарби у Гурі-Стренковій, Ліві та Дорогичині. Більшість монет походить із держави Саманідів. Орієнтовно 10–15 % цих монет є імітаціями, виготовленими у Хозарії та Волзькій Булгарії. Окремі монети містили вирізані знаки, подібні до скандинавських рун. Датувати ці скарби варто початком X ст. і Д. Адамчик припускає, що їхню появу можна ототожнювати з однією експедицією русів, які після збирання данини із племен уздовж Прип'яті рушили на Захід у пошуках хутра та рабів³⁰.

Першою половиною X ст. датуються також знахідки із Центральної Польщі. Поряд із монетами археологи знайшли окремі предмети, як-то прикраси та наконечники стріл, які можна ідентифікувати зі скандинавськими найманцями, що приходили на ці землі у складі руських виправ. На основі цього Д. Адамчик стверджує, що руси проникали на Захід від Середньої Вісли, формуючи там мережі работоргівлі. Їм сприяли новостворені у регіоні вождівства, розвиток яких припав на X ст. Ці структури займалися постачанням рабів. На думку дослідника, у районі м. Цеханув існувала контактна зона обміну між Руссю та Мазовією³¹.

Тогочасна Центральна Європа знаходилася на перетині двох торгових систем. Одна була орієнтована на торгівлю із арабськими державами та згодом Візантійською імперією і пролягала по басейнах ключових річок Русі, інша фокусувалася на ринках Моравії та Західної Європи. Важливим центром західноєвропейської торгівлі була Прага – один із найбільших ринків у регіоні. Саме через Прагу проходили торгові маршрути, які з'єднували Іспанію із Хозарією та арабським Сходом. Сучасні археологи розглядають це місто як ключовий пункт у європейській работоргівлі X–XI ст. Тут можна було придбати рабів із різних частин Європи, але здебільшого

²⁹ Adamczyk D. Trading networks. P. 134–136.

³⁰ Ibid. P. 139–146.

³¹ Ibid.

це були слов'яни із терен сучасної Польщі, Німеччини, Угорщини, Чехії та України³².

Із Праги до нас дійшли свідчення про руських купців, які залишив мандрівник з Іспанії Ібрагім Ібн Якуб у 965–966 рр. Він згадував, що в це місто з Кракова прибувають торговці руси, які збувають рабів і хутро, що купляють мусульмани та євреї³³. Русів у цьому контексті варто сприймати як русів у інших творах арабських авторів, тобто як міжнаціональну спільноту торговців, у якій значне місце відігравали скандинави.

На думку О. Назаренка, торгівля Русі з Заходом, незважаючи на відсутність згадок у літописах, відігравала вагоме значення у розвитку економіки регіону. Одним із аргументів на користь цього твердження історик вважає прагнення київських князів інкорпорувати до складу своєї держави племена волинян, хорватів, деревлян, та Червенські міста. Саме останні були предметом військових суперечок між Руссю та Великоморваською державою, адже мали важливе стратегічне значення на перетині торгових шляхів³⁴.

Відсутність монетних скарбів на шляху до Праги О. Назаренко пояснював тим, що зазвичай коштовності накопують у землю на тих територіях, де немає можливості ці гроші витратити. Тобто скарби є притаманними для менш економічно розвинених регіонів, наприклад земель поблизу Волги. На руських територіях із більш жвавою економікою, наприклад на Київщині, історично знайдено значно менше скарбів. Невелика кількість подібних археологічних знахідок на теренах Волині і Прикарпаття може вказувати на те, що доходи з торгівлі з західноєвропейськими ринками були у постійному обороті і не потрапляли до місцевого населення³⁵.

³² Ježek M. A Mass for the Slaves: from Early Medieval Prague. *Studien zur Archäologie Europas* / ed. by J. Henning, A. Leube, F. Biermann. Bonn, 2011. P. 623–642; Štefan I. Slavery and Slave Trade in Early Medieval Bohemia: Archaeology of Slavery or Slavery of Archaeology? *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. Themes in Contemporary Archaeology* / ed. by F. Biermann, M. Jankowiak. Cham, Switzerland: Springer, 2021. P. 125–131.

³³ Kowalski T. Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego. Kraków: Skład główny w księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1946. P. 49.

³⁴ Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. С. 76.

³⁵ Там само. С. 93.

Ще однією причиною розширення впливу Русі на Захід був пошук нових джерел рабів. Як зазначає М. Янков'як, у другій половині X ст. території Мазовії та Галичини зазнають депопуляції. Це можна пояснити тим, що у період активного поширення і розвитку християнства саме слов'яни язичники із територій Центральної Європи стають основною групою, яку захоплювали як невольників. Із цими процесами М. Янков'як пов'язує виникнення та розвиток династії П'ястів, які отримували значні фінансові доходи від потоків работоргівлі. На його думку, терени сучасної Польщі та Заходу України були осередком захоплення рабів, які йшли на продаж як до арабської Іспанії та звідти до Африки, так і до Близького Сходу. Руські работоргівці були важливою частиною цього процесу, про що свідчать знахідки вищезгаданих скарбів та артефакти руського походження у Польщі та Чехії³⁶.

На основі цих досліджень М. Янков'як припустив, що виникнення і розвиток укріплених центрів без виявлених у них поселень є наслідком розвитку торгівельної інфраструктури, яка займалася продажем рабів. Яскравим прикладом такого городища є Нашацковиці. Дослідник переконаний, що у ньому утримували невольників під час транспортування до основних торгових центрів³⁷.

Про роль західноукраїнських земель як проміжного пункту у міжконтинентальній торгівлі свідчать і скарби куфічних та візантійських монет. Чи не найвідомішим скарбом із цієї території є скарб у с. Йосипівка, сучасного Золочівського району. Скарб було знайдено випадково, через що більшість монет не потрапила до наукового обігу. На основі приватних зібрань та колекцій Львівського історичного музею і Галереї мистецтв можна робити висновки про понад 155 арабських дирхамів. Найстарша монета датується 708–709 рр., наймолодша – 811–812 рр.³⁸.

Окрім грошей, було знайдено ще декілька речей. На жаль, про все це ми можемо дізнатися лише зі слів очевидців. Однією з таких

³⁶ Jankowiak M. Dirhams for slaves. Investigating the Slavic slave trade in the tenth century. *Academia.edu*. URL: https://www.academia.edu/1764468/Dirhams_for_slaves_Investigating_the_Slavic_slave_trade_in_the_tenth_century (дата звернення: 15.04.2024); Jankowiak M. Dirham flows into northern and eastern Europe. P. 105–131.

³⁷ Idid.

³⁸ Гудима Ю. Про нову групу монет з Йосипівського скарбу. *Вісник Інституту археології*. Львів, 2007. Т. 2. С. 166.

знахідок була прикраса «у вигляді хмарини», як її описували свідки, заокруглена та прикрашена трьома камінцями. Із цього приводу Юрій Гудима зазначає, що це цілком могли бути згадувані Ібн Фадланом прикраси-коробочки, які носили жінки руських купців³⁹. Ці ювелірні вироби називають сустугами. Якщо повірити в існування цієї прикраси і якщо це дійсно була сустуга, то скоріше за все цей скарб був пов'язаний зі скандинавами.

Куфічні дирхами також були знайдені у скарбах із Грабівця та Крилоса на території українського Прикарпаття⁴⁰. На Волині одними з найважливіших є скарби із с. Доросині. У ньому, окрім арабських монет, були також фрагменти прикрас. Наймолодша монета датується 908 р.⁴¹. Інші скарби з Волині є або втраченими повністю, або недостатньо добре задокументованими. Незважаючи на це, можна стверджувати, що на території Волині було знайдено сотні дирхамів X ст.

Окрім монет, на території Західної Волині трапляються також знахідки імпортованих намистин із Візантії та Арабського Сходу. Їх знаходили у Пересопниці, Берестяному, Листвині та Луцьку⁴². Аналоги цих знахідок знаходимо у шведській Бірці, а також Новгороді, Ладозі, Гньоздові та інших містах. Окрім цього, знайдено піхви меча із типовою скандинавською орнаментациєю, ювелірні прикраси тощо. Ці джерела засвідчують, що Прип'ятський шлях існував від початку X ст. Очевидно, що наслідком прокладення цього шляху були спроби включення території Волині до орбіти Русі⁴³.

Про це свідчить значна кількість археологічних артефактів. Так, у Перемишлі було знайдено меч із популярним на той час клеймом «ULFBERHT», який визначають як тип «Е» за класифікацією Яна

³⁹ Гудима Ю. Скарб арабських дирхемів з села Йосипівки. *Конференція «Ольжині читання»* (Пліснеськ. 10 жовтня 2005 р.). Львів, 2006. С. 2–4.

⁴⁰ Кропоткин В. Находки куфических монет в Прикарпатье (СССР). *Acta Archaeologica Carpathica*. 1970. Т. 11. Fasc. 2. С. 227–230; Лівох Р. Замітки про ранньосередньовічні гроші з Галича... С. 11.

⁴¹ Охріменко Г., Кричевський О., Локайчук С. Арабські диргеми... С. 141–149; Гулько Г. Дирхеми X століття... С. 4–14.

⁴² Копитко А. Речі близькосхідного походження на території Галицької і Волинської земель (X–XIII ст.). *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2000. Т. 4. С. 168–169.

⁴³ Іоў А. Гандлёва-эканамічныя сувязі насельніцтва заходняга Палесся ў IX – пач. XI. *Гісторыка-археалагічны зборнік*. Мінск, 1993. Т. 1. С. 119.

Петерсена. Окрім нього, земля літописних волинян рясніє речами явно скандинавського походження⁴⁴. Це була переважно зброя дружинників руських князів, що ще раз підтверджує їх північне походження. Прикладом таких артефактів є меч із с. Хотин Радивилівського району Рівненської області⁴⁵, наконечник списа та наконечник піхов меча із городища Листвин у Рівненській області⁴⁶, наконечник піхов із с. Любче Луцького району Волинської області⁴⁷, наконечник піхов, знайдений у тому ж районі⁴⁸, а також два наконечники із с. Городище Шепетівського району Хмельницької області⁴⁹.

Трапляються також скандинавські прикраси, зокрема з Листвинського городища, а також поблизу с. Мойсевичі, які мають аналоги з Північною Руссю⁵⁰. Гарними прикладами тут також є срібний браслет із с. Любче⁵¹. Як припускає Ф. Андрощук, тут існував ювелірний центр, прикраси з якого поширювалися на землі древлян та були знайдені на території Великої Моравії⁵². Поблизу м. Жовква, Львівського району було знайдено брактеат – срібну данську монету із м. Гедебю. Її типологія дає змогу датувати монету приблизно 825 р.⁵³

У 2021 р. до Національного музею історії України було передано випадкову знахідку із Тернопільської області. Це була лицьова частина шолома. Радіовуглецеве та порівняльне дослідження вказують на те, що цей артефакт варто датувати VIII–IX ст. Найближчі паралелі можна прослідкувати з Йорка в Англії. Цю знахідку Ф. Андрощук пов'язує із ранніми контактами вікінгів із населення,

⁴⁴ Терський С. Скандинавські археологічні пам'ятки... С. 53.

⁴⁵ Андрощук Ф., Зоценко В. Скандинавские древности Южной Руси: каталог. Париж: АСНВyz, 2012. С. 163.

⁴⁶ Там само. С. 161–162.

⁴⁷ Там само. С. 159.

⁴⁸ Там само. С. 166.

⁴⁹ Там само. С. 167–168.

⁵⁰ Терський С. Скандинавські археологічні пам'ятки... С. 53.

⁵¹ Андрощук Ф., Зоценко В. Скандинавские древности... С. 158.

⁵² Андрощук Ф. Древлянская земля в межрегиональных контактах IX–X вв. *Стародавній Іскоростень і слов'янські гради*: зб. наук. праць. Коростень, 2008. С. 6–19.

⁵³ Androshchuk F. When and how were Byzantine miliaresia brought to Scandinavia? Constantinople and the dissemination of silver coinage outside the empire. Constantinople as Center and Crossroad. Istanbul, 2019. P. 85.

що проживало на українських землях⁵⁴. Зазначений випадок ілюструє складність дослідження обраної проблеми. Велика частина потенційних археологічних матеріалів потрапляють у науковий обіг без контексту. Іншу частину знаходять чорні археологи, тож цінні речі опиняються у приватних колекціях. Попри це, знахідка фрагмента шолому із Тернопільської області обнадіює, що подальші розкопки дадуть нам більше інформації про присутність скандинавів у цьому регіоні.

Археологічні дані засвідчують, що нормани були провідною етнічною групою у мілітарних торгових спільнотах русів та органічною частиною великокнязівських дружинників. Саме північні елементи заклали основу т. зв. дружинної культури. Цим терміном археологи позначають старожитності, які належали представникам військового прошарку в давньоруський час⁵⁵.

Ще однією важливою пам'яткою X ст. на території Прикарпаття є Галичина могила. Це значний за своїми розмірами курган, який не містив поховання. Його традиційно сприймали як сакральну споруду, пов'язану з засновником міста. Символічне значення цієї споруди доводить відсутність будь-яких інших об'єктів навколо, які би датувалися тим самим часом⁵⁶. Це наштовхує на думку, що довкола кургану існувала площа для громадських зібрань.

Появу цієї могили Б. Томенчук датує серединою X ст. Він проводить аналогії з такими пам'ятками, як Могила Віщого Олега на Щекавиці, Аскольдова могила, Ігорева могила в Іскоростені тощо. Він вважає, що на цьому місці відбувалися найбільші свята й урочистості, зокрема пов'язані з інтронізацією князів⁵⁷. Схожу думку висловлює і Ф. Андрощук, який посилається на ритуал посадки та скочування з кургану під час інтронізації нового правителя. Зазвичай курган пов'язують із могилою засновника правлячого роду чи міста. Такий звичай був поширений у Скандинавії та на Русі у дохристиянський період⁵⁸.

⁵⁴ Андрощук Ф. Від вікінгів до Русі. Київ: Національний музей історії України, 2022. С. 59.

⁵⁵ Андрощук Ф. Про культурний тип та конструктивно-ритуальні особливості камерних поховань південної Русі (За матеріалами Києва та Чернігова). *Археологія*. 1994. Т. 4. С. 99–100.

⁵⁶ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича... С. 16.

⁵⁷ Там само. С. 19.

⁵⁸ Андрощук Ф. К истории обряда интронизации древнерусских князей (Сидение на курганах). *Дружинні старожитності Центрально-Східної*

Про скандинавське походження Галичиної могили свідчить поховальний ритуал та супутній інвентар. За відсутності покійника тут було знайдено залишки ритуального однодеревного човна. Поруч із ним знаходяться три бойових сокири, щит, ніж скрамасакс, дротик та наконечники стріл, що мало вказувати на поховання знатного воїна⁵⁹. Використання човна у поховальній обрядовості є типовим для Скандинавії епохи вікінгів⁶⁰. Яскравими прикладами є захоронення в Осебергу (Норвегія)⁶¹, Скамбю (Швеція)⁶², Гокстаді (Швеція)⁶³, Борре (Норвегія). Зразки озброєння є більш універсальними, але їхні паралелі прослідковують на Русі та у Скандинавії.

Соціополітичними передумовами появи Галичиної могили могли бути процеси, пов'язані зі спробами інкорпорувати племена хорватів до складу Києворуської держави. Це було вкрай важливо для налагодженого функціонування торгових шляхів, які з'єднували Київ із Прагою та іншими містами Європи. Однак таке поховання могло з'явитися також і внаслідок незалежних процесів, пов'язаних із розвитком работорівлі. Тут могли відбуватися явища, аналогічні до державотворчої динаміки на території Польщі, де у X ст. місцеві вожді, які отримали доступ до значних прибутків від торгівлі невольниками, за підтримки найманців вікінгів змогли сформувати протодержавні інститути. Згодом ці мілітаризовані підприємства еволюціонували у повноцінну державність.

Окрім того, не варто розглядати Русь середини X ст. як централизовану державу. Приклади окремих князівств засвідчують, що навіть у межах цієї держави існували князівства, які мали власні правлячі династії та доволі умовно належали до Русі. Детальніші

Європи VIII–X ст.: матеріали Міжнародного польового археологічного семінару. Чернівці, 2003. С. 5–10.

⁵⁹ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича... С. 17–18.

⁶⁰ Williams H., Rundkvist M., Danielsson A. The Landscape of a Swedish Boat-Grave Cemetery. *Landscape*. 2010. P. 1–24.

⁶¹ Андрощук Ф. Осеберг. Загадки королевского кургана. Киев: Laurus, 2018. 122 с.

⁶² Rundkvist M., Williams H. A Viking Boat Grave With Amber Gaming Pieces Excavated at Skamby, Östergötland, Sweden. *Medieval Archaeology*. 2008. Vol. 52. P. 69–102.

⁶³ Warming R. F. The Viking Age shields from the ship burial at Gokstad: a re-examination of their construction and function. *Arms & Armour*. 2023. P. 1–24.

дослідження істориків та археологів справді вказують на те, що у Х ст. на цих землях існували розрізнені протодержавні утворення, які контролювали головні пункти на торгових річкових шляхах. Згодом вони були об'єднані під владою династії Рюриковичів⁶⁴. Водночас після остаточного утвердження їхньої влади на окремих територіях залишалися князі, які не належали до правлячого роду. Яскравий приклад – полоцький князь Рогволд, згаданий у «Повісті минулих літ», який утвердив свою владу на одному з основних пунктів шляху із варяг у греки⁶⁵.

Тож ймовірно, що у середині Х ст. тут здійснювалися спроби створити політичне об'єднання, незалежне від правлячої династії руських князів чи інших родів. Це логічно висновується з того, що землі Прикарпаття розташовувалися на одному з ключових відрізків шляху Київ–Прага, який об'єднував дві великі системи міжконтинентальної торгівлі. Аналіз археологічних знахідок показує, що ці терени активно розвивалися протягом Х ст. У той час там починають з'являтися укріплені поселення небачених доти розмірів. До прикладу, городища у Стільську чи Пліснеську мали площу 300–350 га⁶⁶. Вони в десятки разів перевищували тогочасні аналоги на території Русі. Економічний розвиток цих територій засвідчений грошовим обігом, який пов'язував їх із ринками Великої Моравії та згодом Чехії⁶⁷. Усе це робило ці землі ласим шматком для мисливців на рабів. Вожді, які займалися організацією цих процесів, ставали частиною надзвичайно прибуткового бізнесу і могли

⁶⁴ Войтович Л. Князь Рюрик. Біла Церква, 2014. С. 22–24; Войтович Л. Олег Віщий історіографічні легенди та реалії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільськ, 2013. Т. 23. С. 111–112.

⁶⁵ *Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку у 1377 года* / пер. Д. Лихачев. Санкт-Петербург: Вита-Нова, 2013. С. 52; Самонова М. Скандинави на белорусских землях в IX–X вв.: к постановке проблемы. *Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы*. Минск, 2010. Вып. 3. С. 10–14; Кежа Ю. Символічні аспекти репрезентації ўлады полацкіх князёў Рагвалодавічаў. *Полацк у святле станаўлення гістарычных і нацыянальных форм беларускай дзяржаўнасці (IX–XX стст.)*. Магілёў, 2019. С. 16–17.

⁶⁶ Филиппчук М. Слов'янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті. Львів: Астролябія, 2014. С. 209–211.

⁶⁷ Войтович Л. Князь Рюрик. С. 35–36.

доволі швидко збагачуватися, що давало їм змогу накопичувати і політичну міць. Вікінгська атрибутика у Галичині могили може вказувати на те, що лідери цих політичних процесів були скандинавами або походили з міжкультурної мілітаризованої спільноти, яка мала скандинавське коріння.

У будь-якому випадку вже в останні десятиліття X ст. території літописних хорват остаточно включаються до складу Русі. «Повість минулих літ» датує ці події 993 р., коли описує похід князя Володимира⁶⁸. Літописні свідчення доповнюються й археологічними даними, які демонструють спалення оборонних укріплень та руйнування поселень. На території більшості слов'янських городищ в українському Прикарпатті в культурних шарах, датованих кінцем X ст., можна побачити сліди тотальної пожежі. Окремі городища, такі як Пліснесько чи Стільсько, перестали існувати. Лише через деякий час життя тут відновилося, але міста набули зовсім інших рис, що дає змогу археологам виокремлювати новий – Давньоруський період в історії хорватських городищ. Доцільно зазначити, що після свого занепаду величезні полісні центри, площа яких дорівнювала сотням гектарів, тепер нагадували звичайні давньоруські містечка, розташовані на периферії Київської Русі. Вони мали традиційну середньовічну бургівську забудову, площа якої дорівнювала декільком гектарам⁶⁹.

Городище у Пліснеську є промовистим прикладом того, як змінювалися політична, соціальна й етнічна структури в українському Прикарпатті на межі X–XI ст. Це поселення було північним форпостом хорватів на межі з територією волинян. Воно було одним із перших міст, зруйнованих військом Володимира Великого. Після спалення тут встановлено великокнязівську адміністрацію. Після інкорпорації цих територій до Русі тут почали з'являтися поховання нового типу – курганні могильники. Цей тип захоронення не був притаманний для місцевих племен, що вказує на зміни в етнічному складі населення⁷⁰.

⁶⁸ Повесть временных лет. Часть 1. Текст и перевод / пер. Д. С. Лихачева, Б. А. Романова; под ред. В. П. Адриановой-Перетц. Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950. С. 23–24.

⁶⁹ Филипчук М. Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час. *Вісник Інституту археології*. Львів, 2009. С. 3–21.

⁷⁰ Филипчук М., Шуй Н. Могильники Пліснеського археологічного комплексу. С. 82–83; Филипчук М., Соловій Г. Поховальні пам'ятки

Загалом, курганний могильник Пліснеська нараховує 142 насипи, половина з яких розграбовані скарбошукачами. Частина курганів зруйнована промисловими комплексами. Поховальний обряд тут є доволі різноманітним. Більшість руських дружинників на кінець X ст. вже були християнами, однак трапляються також тілопальні могильники, поховання в яких здійснено за язичницьким обрядом. Окрему нечисленну групу могильників складають кенотафи – поховання, які не містять залишків покійника, а є символічним насипом, що зазвичай зводився для людини, яка загинула за межами своєї Батьківщини⁷¹. Кенотафи є типовим скандинавським елементом. Навіть без супровідного інвентарю ці об'єкти можуть свідчити про присутність тут варягів.

Надзвичайно важливо проаналізувати супровідні матеріали цих поховань, а також знахідки, які з'явилися на теренах новоприєднаних земель. Значне місце серед них займають вироби зброї. Варто зауважити, що озброєння у хорватських племен не було надто розвиненим, порівняно зі скандинавами. Мілітарні знахідки були основними артефактами, за якими можна ідентифікувати прийшли елементи. На території Пліснеська було знайдено велику кількість бойових сокир, мечів, наконечників стріл, елементів обладунків тощо⁷². Окремо варто поговорити про ланцетоподіні наконечники, які часто трапляються на теренах городища⁷³. Наконечники мають свої прямі аналогії із скандинавськими знахідками в Бірці, Старій Ладозі та на інших територіях Русі⁷⁴.

Не менш цікавими видаються і знахідки мечів. Так, в одній із могил був знайдений меч типу «V», за Я. Петерсеном⁷⁵, який, на

слов'янського часу Пліснеського археологічного комплексу. *Studia mythologica Slavica*. Ljubljana, 2014. T. 17. С. 37–56; Liwoch R., Müller-Wille M. «Druzhina» graves dating to the time around AD 1 000 from Pidgirci. *Archäologisches Korrespondenzblatt*. 2012. Vol. 42. P. 421–438; Моця О. Етнічний склад населення південноруських земель (за матеріалами поховальних пам'яток X–XIII ст.). *Археологія*. 1992. Т. 1. С. 38–44.

⁷¹ Филиппчук М. Дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2007 році. *Вісник Інституту археології*. Львів, 2009. С. 143; Liwoch R. Wielkie kurhany latopisowego Pleśniska. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2007. Вип. 11. С. 367–378.

⁷² Liwoch R. Militaria z dziewiętnastowiecznych badań w Podhorcach. *Acta Militaria Mediaevalia*. 2005. Vol. 1. S. 37–59.

⁷³ Ibid. S. 40.

⁷⁴ Holger A. Birka I Die Graber. Tafeln. Uppsala: Vitterhets historie och antikvitets akademien stockholm, 1940. S. 10–13.

⁷⁵ Liwoch R. Militaria z dziewiętnastowiecznych bad... S. 46.

думку В. Зоценка, мав усі ознаки класичної стилістики Північної Європи. Подібними до нього були ще два інших мечи. Цікавим видається епіграфічний напис, зроблений рунами. В. Зоценко трактує цей напис як «laukar», сенс якого полягає у заклику до родючості⁷⁶.

Окремі кургани виділяються особливим багатством, що вказує на високий статус покійників. Серед супровідного інвентарю є мечі, кольчуги, а також інші знахідки, які допомагають ідентифікувати покійників як військовоу знать. Практично в кожному похованні знайдено відра, у яких містились залишки кісток тварин. У деяких курганах трапляються парні поховання. Супровідний інвентар жінок складався зазвичай із прикрас, а також кухонного начиння⁷⁷.

Зазначені вище особливості поховального обряду знаходять свої аналогії і з поховальною культурою у Скандинавії. Зокрема, традиція розміщення відер із їжею, яку розглядають як ритуал приготування «їжі для мертвих». Традиція захоронення жінок разом із чоловіками була також поширеною у скандинавів⁷⁸. Здебільшого це робили люди, що мали високий статус. Ібн Фадлан, який описував похорон багатого руса, згадував про звичай страти рабині, яка йшла на смерть разом зі своїм господарем⁷⁹. Дослідники пов'язують цю традицію із уявленнями про сексуальні потреби покійників після смерті. Страчена рабиня була посередником між земним і загробним життям і мала передати покійнику все необхідне на тому світі. Скандинавська релігійна традиція розглядала загробне життя покійника аналогічним до земного життя. Тож для того, щоб забезпечити належне перебування людини у світі мертвих, поряд із тілом залишали особисті речі, зброю, їжу та в окремих випадках навіть жінок.

Окрім археологічних джерел, необхідно залучити також писемні свідчення про перебування норманів у війську руського князя. Такі епізоди згадані в ісландському «Таттрі про Еймунда». У цьому творі змальовано пригоди норвезького вікінга Еймунда, який разом зі

⁷⁶ Зоценко В. Скандинавські артефакти... С. 94.

⁷⁷ Liwoch R. Wielkie kurhany latopisowego Pleśniska. С. 367–378.

⁷⁸ Ström F. Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid. Göteborg: Akademiförlaget, 1993. S. 213; Gardela L. Worshipping the dead: Viking Age cemeteries as cult sites? *Germanische Kultorte. Vergleichende, historische und rezeptionsgeschichtliche Zugänge*. München, 2016. P. 169–205.

⁷⁹ Mission to the Volga by Aḥmad ibn Faḍlān / trans. from arabic by J. E. Montgomery. New-York: NYU Press, 2017. P. 35.

своїми товаришами бився на боці того, хто більше платив. Так він потрапив до князя Ярослава, який у той час боровся зі своїм братом Святополком за столичний престол⁸⁰. Достовірність цієї історії викликає багато питань, утім у нас немає сумнівів, що її основою стали події, які мали історичне підґрунтя, адже участь найманців із Півночі у війську Ярослава є добре задокументованою. На основі руських та скандинавських джерел Л. Войтович стверджує, що в складі армії Ярослава під час наступу на Київ 1016 р. був окремий підрозділ, який складався з 1 000 варягів⁸¹. Велике значення мали варяги й у війську Ярославового батька Володимира. «Повість минулих літ» згадує, що князь Володимир після втечі «за море» повернувся до Новгороду з варягами. Маючи велике військо, князь зумів захопити столицю та стати Великим князем київським⁸².

Ще одним джерелом, яке підтверджує активну участь скандинавів у військових кампаніях на Сході Європи, є рунічні камені. Це особливий тип джерел, який здебільшого виконував роль меморіального пам'ятника на честь загиблої людини. Нерідко такі стели зводили в пам'ять про людей, які загинули на чужині. Східну Європу та Візантію згадують у понад 100 таких пам'ятках. Більшість із них містить інформацію про воїнів, які полягли в битві в цих краях⁸³. Левова частина цих джерел зберігається у Швеції⁸⁴.

Чисельність курганів у Пліснеську дає підстави стверджувати про значну роль цього міста в адміністративній системі Руської держави. Домінування серед похованих у курганах варягів є доволі переконливим. Варто наголосити, що багато з цих курганів зазнали руйнувань, тому об'єктивно оцінити їхню кількість неможливо. Кенотафи також варто ідентифікувати зі скандинавами, оскільки

⁸⁰ Рыдзевская Е. Сага об Эймунде. *Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв.* Москва, 1978. С. 89–104.

⁸¹ Войтович Л. Княжа доба: портрет еліти. Біла Церква: Вид. Пшонк. О. В., 2006. С. 258.

⁸² Повесть временных лет... С. 52.

⁸³ Мельникова Е. Скандинавские рунические надписи: Новые находки и интерпретации. Тексты. Перевод. Комментарий. Москва: Восточная Литература, 2001. С. 43–45.

⁸⁴ Андрощук Ф. К истории контактов между Швецией и Южной Русью в XI–XII веках. *Дзгньслово: збірка праць на пошану дійсного члена Національної академії наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 70-річчя.* Київ, 2008. С. 100–112.

ця традиція не була притаманною місцевим воїнам. Тому можна з упевненістю констатувати, що вихідці зі Скандинавії займали тут значне місце. Вірогідно це була князівська адміністрація, а також воїни, які виконували роль прикордонників та тримали ці землі під своїм контролем. Важливими були також охорона і контроль торгових шляхів, а також збір податків у місцевого населення.

Сукупність писемних та археологічних матеріалів засвідчує, що скандинавська військова присутність на землях Східної Європи значно виходила за межі спорадичних комунікацій та епізодичних випадків найманства. Незважаючи на домінування шведського культурного елементу, можна зробити висновок, що існували налагоджені шляхи, якими на ці землі масово потрапляли вихідці з Данії та Норвегії. На думку Інґмара Янссона, ці процеси потрібно сприймати як цілеспрямовану колонізацію норманами цих територій. Вони стали невід'ємною частиною духовної та матеріальної культури цього регіону і мали суттєвий вплив на подальший перебіг його історії⁸⁵.

Археологічні знахідки свідчать, що вихідці із Північної Європи починають проникати на терени Волині і Прикарпаття із VIII ст. Свого піку ця міжкультурна комунікація досягає у другій половині X – першій половині XI ст., коли ці землі стають важливим проміжним пунктом між Руссю та європейськими королівствами. Скандинавську присутність варто трактувати тут як наслідок розвитку міжконтинентальних торгових шляхів та розширення мережі работоргівлі. Із кінця X ст. скандинавський компонент прибуває сюди також і як дружинники та великокнязівська адміністрація, метою якої було інкорпорувати місцеві племена до киеворуської держави. Не варто заперечувати, що окремі намісники варязького походження могли залишатися на цих територіях, асимілюючись із місцевим населенням, а їхні нащадки у майбутньому ставали галицькими боярами. Втім, це вже є темою для подальших досліджень.

Попри те, що Я. Пастернак помилився із шведською теорією про походження Пліснеська, він, схоже, мав рацію, коли вважав, що вікінги проникали на ці терени та впливали на одержавлення цих

⁸⁵ Jansson I. Warfare, Trade or Colonisation? Some General Remarks on the Eastern Expansion of the Scandinavians in the Viking Period. *The rural Viking in Russia and Sweden: Conference 19–20 October 1996 in the manor of Karlslund, Örebro*. Örebro, 1997. P. 9–64.

територій київською владою або мали стосунок до незалежних державотворчих процесів. Водночас термін «вікінги» має тут швидше соціальне, а не етнічне значення і позначає певну мілітаризовану спільноту торговців, до якої могли належати різні етнічні елементи.

Обмеженість джерельної бази заважає вповні зрозуміти масштаби скандинавської присутності у цьому регіоні. Вивчення пограбованих скарбів арабських дирхамів, дослідження частково зруйнованих скандинавських могильників та аналіз подібних знахідок із території Центральної Європи свідчать про те, що нормани були важливою частиною торгових організацій, які займалися захопленням рабів та контролем ключових шляхів. Водночас нещодавно знайдені археологічні артефакти дають надію на те, що нові відкриття допомагатимуть краще зрозуміти міжкультурну комунікацію у цьому регіоні та доповнять знання про роль норманського чинника у державотворчих процесах на теренах сучасної Західної України.

Владислав КІОРСАК